

הרב חיים סבתו

השוכח עיקר שבת

א. פתיחה

ב. קושיית התוספות ותירוציה השונים

ג. מהי שגגה?

ד. מהלך הסוגיה

א. פתיחה

שנינו במשנה (סז, ב) בראש פרק "כלל גדול" בשבת:

כלל גדול אמרו בשבת: כל השוכח עיקר שבת, ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה - אינו חייב אלא חטאת אחת. היודע עיקר שבת, ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה - חייב על כל שבת ושבת. היודע שהוא שבת, ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה - חייב על כל אב מלאכה ומלאכה.

הגמרא (שם סח, א) מסבירה בהווא אמינא את דברי רב ושמואל, כי המקרה הראשון המופיע במשנה הוא כאשר לא ידע כלל עיקר שבת (תינוק שנשבה בין הנכרים, וגר שנתגייר בין הגויים), ואז חייב חטאת אחת. המקרה השני מדבר במי שידע עיקר שבת ושכחו, אז חייב על כל שבת ושבת. מקשה הגמרא: מה יהיה הדין, אם כן, במקרה שלא שכח עיקר שבת - אלא שכח שהיום שבת? אם תאמר שיהא חייב על כל מלאכה ומלאכה, מדוע לא כתבה המשנה דין זה, והייתי יודע מקל וחומר כי היודע שהיום שבת - חייב על כל מלאכה!?

ב. קושיית התוספות ותירוציה השונים

הקשו התוספות (שם, ד"ה 'ליתני') שקושיית הגמרא אינה מובנת. זאת, מפני שבמקרה שנקטה המשנה, היודע כי היום שבת ושגג במלאכות - חייב רק על כל מלאכה, כפי שאומר רבא במסכת כריתות (טז, ב), ומדייק מלשון המשנה. אולם, במקרה שמציעה הגמרא לנקוט במשנה, מי שלא ידע שהיום שבת - חייב הן על כל שבת ושבת והן על כל מלאכה ומלאכה. אם כן, כיצד מקשה הגמרא שהיה לה למשנה לנקוט במקרה זה שחייב על כל מלאכה ומלאכה, והייתי יודע מקל וחומר את המקרה שנכתב, הלא הייתי בא לכלל טעות - שכן הדינים של שני המקרים שונים?

כתב המהרש"ל ליישב - כי הדין אשר הביאו התוספות מדברי רבא במסכת כריתות, נכון למסקנת הגמרא כאן. אולם, על פי הבנת הגמרא בשלב זה של ההווא אמינא, כי לדעת רב ושמואל מי ששכח שהיום שבת - מתחייב אף על כל מלאכה, אף ששגגתו הייתה רק בתאריך השבת ולא במלאכות כלל. אם כן, הבינה הגמרא כי חילוק המלאכות שייך אף אם השגגה אינה אלא בשבת, ואם כן ניתן לומר - כי אף אם ידע שהיום שבת, ולא שגג אלא במלאכות - חילוק השבתות יחייב אותן על השבתות גם כן, ולא על המלאכות בלבד.

השוואה זו של המהרש"ל צריכה עיון, מפני שמה שאמרה הגמרא בהווא אמינא הוא שאם שגג בשבת סוף סוף שגג אף במלאכות, ועל כן חייב אף על חילוק מלאכות, ובעל "שפת אמת" ביאר זאת, כי עצם ידיעת איסור שבת בכלל - גורמת קצת ידיעה במלאכות שיכולה לחלק, ואף אם נאמר סברות אחרות לבאר דבר זה - סוף סוף הייתה שגגה בשבת, וממילא אף במלאכות, וכל השאלה אינה אלא מניין לחלק במלאכות. אולם במקרה שידע שהיום שבת - לא שגג כלל בשבת אלא רק במלאכות, ואם כן - מה שייך ששבתות יחלקו?

המהרש"א הקשה, שעל פי היגיון המהרש"ל - האמוראים החולקים במסכת כריתות על דברי רבא, וסוברים כי אף למסקנה - היודע שהיום שבת, ולא שגג אלא במלאכות - חייב אף על כל שבת ושבת, יצטרכו לסבור שאם שכח שהיום שבת - יתחייב על כל מלאכה ומלאכה, וזה לא ייתכן.

בעל "קרני ראם" דוחה את דברי המהרש"א, וסובר שאין זו קושיה, מפני שדברי המהרש"ל אינם אלא לכיוון אחד. כלומר, שמי שאומר חילוק מלאכות אף כששגגתו הייתה רק בשבת, יגיד אף חילוק שבתות - ואף אם השגגה הייתה רק במלאכות, מפני שיכול היה ללמוד בימים שבינתיים את דיני השבת. אבל, מי שאומר חילוק שבתות אם שגג במלאכה, אין זאת אומרת שיאמר אף חילוק מלאכות - למי ששגג בשבתות בלבד.

דברי בעל "קרני ראם" נובעים מן הדגש שהטיל על עניין החילוק, אולם לא על עצם השגגה, וכפי שביארנו קודם - אולם אם נשים לב לשגגה, דברי המהרש"א יובנו.

ה"פני יהושע" ביאר, שמוכח מן ההווא אמינא כי הולכים לשיטת רב חסדא, ששבתות נחשבות כגופים מחולקים. הרי שוכח עיקר שבת, החייב על כל שבת ושבת - אין זה אלא מפני שהשבתות נחשבות כגופים, וזו שיטת רב חסדא. אם כן, לשיטתו, אף בסיפא חייב הן על כל מלאכה ומלאכה והן על כל שבת ושבת כמבואר במסכת כריתות - ולא קשה, אם כן, קושיית תוספות (ועיין באריכות דבריהם בסוגיה).

ג. מהי שגגה?

אילולי דבריהם הקדושים, היה אפשר לפרש את כל הסוגיה באופן שונה. ההנחה של התוספות היא שפשוט כי מי ששכח שהיום שבת יהיה חייב על כל שבת ושבת, ואם נחייב אותו אף על כל מלאכה ומלאכה, כפי שאכן סוברת הגמרא בשלב זה, ינבע מכאן שיתחייב בכל המלאכות כפול מספר השבתות, ומכאן נבעה קושייתם.

אולם ההנחה הזו צריכה בדיקה.

קודם לכל יש לשאול, מהו ההיגיון בהווא אמינא הזו שבדברי רב ושמואל במקרה הראשון. כלומר, מדוע דינם מתפרש רק בתינוק שנשבה בין הנכרים, ולא בשכח עיקר שבת?

התשובה היא, כי בשלב זה סוברת הגמרא שרב ושמואל הגדירו אחרת את המושג "שגגה". כלומר, ידיעה ושכחה אינה חשובה לשגגה, אלא רק אי ידיעה כלל. על כן, רק תינוק שנשבה, שלא ידע כלל עיקר שבת - הוא הנחשב לשוגג בעיקר שבת. לכאורה, מוכרחת תשובה זו בדברי הגמרא.

ד. מהלך הסוגיה

אם נלך על פי העיקרון הזה, תתבאר לנו כל המשנה לשיטתם של רב ושמואל בהווא אמינא: במקרה הראשון, שכלל לא ידע עיקר שבת, הוא שוגג שחייב אחת.

במקרה השני, שידע עיקר שבת ושכחה, שכחתו אינה חשובה שגגה.

אם כן השגגה היא רק לגבי יום השבת אותו לא ידע כלל, שהרי שכח את עיקר השבת. על כן, חייב האדם על כל שבת ושבת.

על כן, במקרה שידע שהיום שבת ושכח, אין זה חשוב שגגה על פי העיקרון שהוכחנו, ושגגתו הינה רק באי ידיעת המלאכות. זוהי שאלת הגמרא: כיוון שבמקרה זה חייב על כל מלאכה ומלאכה (ולא על כל שבת ושבת) - נכתוב את המקרה הזה, ונדע בקל וחומר את המקרה האחרון שהרי שם עדיין יודע הוא שהיום שבת ולא שכח, ואם החשבנו את השוכח כמי שלא שגג - קל וחומר למי שידע שהיום שבת ולא ידע את המלאכות, שחייב על כל מלאכה ומלאכה. כך מתורצת בפשטות קושיית התוספות, בלי צורך לדברי האחרונים שנזכרו לעיל.

דברים אלו מדויקים ברש"י ובמאירי כאן. רש"י (סח, א, ד"ה 'אבל הכיר ולבסוף שכח'), בהסבירו את ההיגיון של ההווא אמינא כותב:

הווא ליה כשוכח שהיום שבת ויודע עיקר שבת - וחייב על כל שבת ושבת.

מהי כוונת דבריו אלה? אם לסכם את הדין - הרי זה פשוט, אלא ודאי כיוון לתת את הסברא. כלומר, כיוון שסוף סוף ידע עיקר שבת, אף על פי ששכח אותו - חשיב כאילו רק שכח שהיום שבת. זאת, כיוון שהידיעה העקרונית על השבת קיימת אצלו - ולעניין זה אין זה שוגג. אם כן, ברור שלפי אותו היגיון של ההווא אמינא - כאשר ידע את יום השבת אלא ששכח, 'מתקדם' דינו בדרגה, וחשוב הדבר כאילו שגג במלאכות ולא בשבת, כפי שאם שכח את עיקר השבת - נחשב הדבר לשגגת הימים.

עיינן בלשון המאירי (סה, א, ד"ה 'כבר'):

לרב ושמואל, שהיו דנים הכיר ולבסוף שכח - כשכח שהיום שבת ויודע עיקר שבת, שהוא חייב על כל שבת ושבת.

אל יפלא בעיניך מה שהגדרנו, שהרי התוספות עצמם (ע, ב, ד"ה 'העלם') מגדירים שכח עיקר שבת אף למסקנה, באופן מאוד קרוב:

אומר ר"י: דאפילו לא ידע לשבת בשום מלאכה - חשיב ליה היעלם זה וזה...
וצריך לחלק בין זה לשוכח עיקר שבת - דהכא אינו שכוח כל כך, דכי מדכרו ליה מדכר. אבל שכח עיקר שבת - היינו כעין תינוק שנשבה לבין הנכרים.

והוא כעין דברינו - שיש הבדל בין ידיעה ושכחה לבין אי ידיעה.